

kirja~arvioita

Laatua tieteeseen?

MÄKELÄ, Klaus (toim.). Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Gaudeamus, Helsinki 1990. 285 s.

Aina silloin tällöin meitä ilahdutetaan ns. metodioppaila. Nyt käsillä oleva koostuu artikkeleista, jotka perustuvat Helsingin yliopiston sosiologian laitoksella 1989 järjestettyyn luentosarjaan. Takakannen mainostekstin mukaan kirja eroaa sosiaalitieteiden perinteisestä kvalitatiivisesta menetelmäkirjallisuudesta siinä, että sen painopiste on laadullisen aineiston analyysin ongelmissa. Lukijaa perehdytetään asiaan menetelmäesimerkein, mikä on järkevää ylipäättänsäkin ja olletikin kun pitkälti ongelma- ja aineistosidonnaisia laadullisia analyysimenetelmiä ei voida esittää yleisesti siten kuin kvantitatiivisia menetelmiä.

Klaus Mäkelä täsmentää alkusanoissaan kirjan tematiikkaa sanoessaan, että sen artikkelit käsittelevät aineistoja teksteinä, "puhuntana tai kulttuurituotteina, joilla tosin on ulkoiset syntyehdonsa ja kenties yhteiskunnalliset vaikutuksensa mutta joiden ei sellaisinaan katsota viittaavan itsensä ulkopuolelle niin että ne pantaisiin puhumaan faktisista asiantiloista". Muotoilu tuntuu vähän ongelmalliselta tai ainakin herää kysymys, onko järkeä tutkia kulttuurituotteita sinällään tutkimatta esim. sitä, mitä ne ilmaisevat siitä kulttuurista, siitä 'faktisesta asiantilasta', jonka piirissä ne on tuotettu. Miten tekstin tutkimuksesta voitaisiin tällöin puhua kulttuurintutkimuksena? Ehkä Mäkelä on tarkoittanut sanoa, että artikkeleissa tekstien referentiaalinen puoli sivuutetaan. Näin niissä toki pitkälti tehdäänkin.

Kirjan kolme ensimmäistä artikkelia luovat kukin suunnaltaan yleistä taustaa laadullisten aineistojen erittely- tai tulkintaproblematiikalle. Risto Heiskala lanseeraa artikkelissaan hahmotelmansa sosiologiseksi kulttuurintutkimukseksi, joka kiinnittää huomionsa "ennalta merkitysjäsenytyneen materiaalin merkitysjäsenytyneisyyteen" (s. 26). Huh huh. Jari Ehrnrooth taas pyrkii artikkelissaan perustelevaan, että intuitio on hyvä renki mutta huono isäntä. Kannatettava ajatus on, että laadullinen

erittelijä eksplikoisi ne askeleet, jotka ovat johdattaneet hänet aineistosta johtopäätöksiin. Hyvän tutkimukseen johdattavan kysymyksen kriteeriksi Ehrnrooth asettaa sen, että se koskee tuntematonta, joka "nousee jo tunnetun jostain aukosta" (s. 31). Eikö hyvä kysymys pikemminkin aseta ns. "jo tunnetun" kyseenalaiseksi?

Klaus Mäkelä jatkaa Ehrnroothin avausta pohtiesaan kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteita. Kriteeriksi hän asettaa aineiston merkittävyyden ja sen yhteiskunnallisen tai kulttuurisen paikan (?), aineiston riittävyyden, analyysin kattavuuden sekä analyysin arvioitavuuden ja toistettavuuden. Näistä analyysin kattavuus jää tarkemmin käsittelemättä. Kannatettavaa jälleenkin on vaatimus analyysin esittämisestä niin että lukija voi seurata, miten tuloksiin on päädytty. Toisaalta ne keinot, joita Mäkelä esittää analyysin arviotavuuden ja toistettavuuden lisäämiseksi, johtavat loogiseen loppuunsa vietyinä määrälliseen sisällön erittelyyn.

Lopuissa artikkeleissa esitetään sitten yleisemmin tai yksityiskohtaisemmin erilaisia laadullisen aineiston erittely- tai tulkintamenetelmiä. Yleishuomiona asiasta voi todeta, että tietyltä hyvin yleiseltä yhteiseltä pohjalta lähtien menetelmät eriytyvät ongelma- ja aineistokohteisesti pitkällekin toisistaan. Kärjistäen näyttää siltä, että lopulta jokainen erityinen ongelma/aineisto vaatii omanlaistaan erittelymetodia. Lukijan ei siten kannata odottaa löytävänsä kirjasta välttämättä omaan ongelmaansa/aineistoonsa purevaa patenttimetodia. Luovalta mielikuvituksella artikkeleista silti löytää kosolti sovellutusvihjeitä esim. erilaisten tiedotusoppilisten ongelmien/aineistojen käsittelemiseksi.

Satu Apo antaa artikkelissaan vihjeitä siitä, miten kertomustyypisten tekstien kertomuspuolta ja kertovaa puolta voidaan eritellä. Artikkelinsa lopuksi Apo loikkaa kysymyksen folkloretekstien merkitysten tulkinnasta selvittämättä kuitenkaan, mistä niiden merkityksissä oikeastaan on kyse. Anni Vilkon aiheena ovat omaelämäkerrat. Hän ei tarkastele niitä sosiaalihistoriallisina dokumenteina vaan "teksteinä, kulttuurituotteina" (s. 82). Jos niiden "kertomisen tapojen ja teemaattisten aiheiden 'varanto' on yhteistä omaisuuttamme, kulttuuriamme" (s. 82), odottaisi että niitä tästä näkökulmasta myös tarkastellaan. Tämä langanpää katoaa kuitenkin ja saamme kuvaa vain omaelämäkertojen kerronnallisten rakenteiden erittelystä ikään kuin ne olisivat puhtaasti itseriittoisia tekstejä. Myös Christoffer Tigerstedtin päähuomio kohdistuu "omaelämäkerran todellisuuteen eli omaelämäkertaan tekstinä, omana minän ilmaisumuotona ja merkitysjärjestelmänä" (s. 100). Esitellessään tutkimuksensa tuloksia Tigerstedt kuitenkin astuu puolittain tekstien ulkopuolelle mm. pohties-

saan, mitä tekstit ilmaisevat yleisemmin naisten ja miesten tavoista kertoa juopoista isistään.

Pirkko Nuolijärvi esittelee keskusteluntutkimusta, jonka metodeja voisi tiedotusopissa soveltaa vaikkapa journalististen haastattelujen tutkimukseen. Hiukan hämmästyttää, että aineistoja voisi lähestyä keskusteluntutkijoiden tapaan "ilman etukäteismäärittelyä" (s. 117); ajatus, jota Mäkeläkin kummastelee (s. 56). Tommi Hoikkala esittelee van Dijkin diskurssianalyysia. Siinä kehitetty tapa kiteyttää tekstejä makropropositioiksi näyttää tuottancen soveliaan menetelmän muokata laajatin tekstit käsittelykelpoisiksi. Katarina Eskolan artikkelissa kaunokirjallisuuden vastaanoton tutkimuksesta kiinnittää huomiota Jakobsonin klassisen tekstifunktiomallin aika erikoinen soveltaminen lukijahaastatteluissa saatujen vastausten erittelyyn. Marja Montonen taas tarkastelee 80-luvun tiedotustutkimuksessa milteipä muodiksi nousutta tv-ohjelmien nk. etnografista reseptioanalyysia. Hän esittelee kyllä tuossa tutkimuksessa käytettyjä metodeja pureutumatta niihin kuitenkin sen seikkaperäisemmin.

Kirjan loput kolme artikkelia paneutuvat erityisesti tekstien tulkinnan ongelmiin. Jari Ehrnrooth nostaa esiin kulttuurituotteen tutkija- ja yleisöluentoja vertailevan otteen. Hänestä kulttuurituote on "heterogeeninen ja epämääräinen" (s. 229; vrt. tosin s. 221: "muuttumaton teos") ja tällaisena monet tulkinnat mahdollistava. Tutkija tekee siitä "johonkin teoreettiseen perustaan nojaten" ja eksplikoituja tulkintasääntöjä soveltaen tulkinnan, "jonka hän metodologisista syistä olettaa ikään kuin tekstin invariantiksi rakenteeksi", ja olettaa sitten, mitä "tyypillisiä tulkintoja ja lukutapoja teksti mahdollistaa" (s. 229). Näitä hän sitten vertaa yleisöluennon tuottamiin tulkintoihin. Mutta miten tutkija valitsee teoreettisen perustan, jolta hän varsinaisen tulkintansa tekee, ja miksi tämä tulkinta pitäisi olettaa tekstin invariantiksi rakenteeksi? Eikö hän voisi erilaisilta teoreettisilta perustoilta lähtien pyrkiä katsomaan, mitä tulkintoja tekstistä irtoaa, ja käyttää näitä — niitä sen kummemmiksi invariantseiksi olettamatta — mittapuuna yleisöluentojen tarkastelemiseksi?

Risto Heiskalaa kiinnostaa tulkintojen koeteltavuus. Koska teksteistä voidaan esittää erilaisia tulkintoja, on tarpeen kehittää kriteerejä niiden koetelemiseksi. Koin artikkelissa ongelmalliseksi tai epäselväksi seuraavan seikan. Kuten siinä annetaan ymmärtää, tulkintoja ohjaavat tulkintahorisontit (s. 242) tai tutkimusasetelmat (s. 244). Mitä tällöin tarkoittaa se koeteltavuuskriteeri, että "tulkinnan on kyettävä jäsentämään mielekkään merkitykselliseksi kaikki aineistoon kuuluva materiaali" (s. 244)? Voihan jonkin tulkintahorisontin kannalta osa

materiaalista olla epärelevanttia. Vähän toisin sanoin: jos tulkintahorisontti₁ tuottaa aineistosta sen jonkin osan perusteella mielekkään tulkinnan₁ tulkintahorisontti₂ tuottaessa koko aineiston perusteella mielekkään tulkinnan₂, onko edellisen tulkinnan väistyttävä jälkimmäisen tieltä? Ratkaisuksi voidaan toki esittää, että tulkinta₁ koskee osaa aineistosta, tulkinta₂ koko aineistoa. Mutta mitä sanoa tilanteesta, jossa jokainen tutkittu tulkintahorisontti rajaa aineistosta aina jotain ulkopuolelleen? Jatsettavako sinnikkäästi?

Pekka Sulkunen tarkastelee ryhmähaastattelujen tuottaman aineiston erittelyä ennen muuta — kuten hän sanoo — kulttuurisemioottisessa tutkimuksessa. Tällöin po. materiaalia tarkastellaan "tekstinä, kulttuurituotteena" (s. 265), ei kuitenkaan tekstinä sinänsä vaan ryhmien edustamissa "pienoiskulttuureissa vallitsevia kulttuurisia jäsennyksiä" artikuloivana tekstinä (s. 265). Sulkunen nostaa siten selvästi esiin sen Mäkelän alkusanoissa hämääjän jääneen problematiikan, jossa tekstejä tarkastellaan sitä kulttuuria ilmaisevana, jonka piirissä ne on tuotettu. Sulkunen katsoo jopa (minin täysin yhdyin), ettei artikuloivasta ole mutkatonta polkua siihen, mitä se artikuloi. Hänestä polku on rakennettava tekemällä päätelmiä sekä keksimällä tulkintoja ja perustelemalla ne. Jääköön kiinnostuneen lukijan itsensä luettavaksi, mitä osviittoja Sulkunen poiun rakentamiseksi tarjoaa. Hänen pohdinnoillaan on sovellettavuutta tietenkin muuhunkin kuin ryhmähaastatteluihin.

Kaikessa artikkelikokeelmille tyypillisessä epätasaisuudessaankin kirja on tutustumisen arvoinen, jos tuntee vähänkin vetoa tekstin- ja kulttuurintutkimukseen. Toki siihen olisi yhtä ja toista huomautettavaa sen lisäksi, mitä edellä on tullut esiin. Mm. voi kysyä, miksi jopa kirjan nimessä puhua kvalitatiivisesta aineistosta kun kyse on tekstien erittelyistä tai tulkinnasta toisin tavoin kuin kvantitatiivisin menetelmin? Nyt kirjan nimen perusteella odottaisi, että siinä käsiteltäisiin myös 'kvalitatiivisen aineiston' määrällisiä erittelymenetelmiä kuten määrällistä sisällön erittelyä. Toisaalta termi 'kvalitatiivinen aineisto' saattaa houkutella luulemaan, että jokin pääasiallisesti lukuesitys, vaikkapa tilasto, olisi jotain muuta kuin 'kvalitatiivinen aineisto', vaikka se tosiasiasa on teksti, vieläpä tietyn kulttuurisen käytäntömuodon tuottama ja sitä näin tai noin ilmaiseva teksti.

Tätä vakavampi ongelma on, että vaikka kirjassa puhutaan viljalti tekstistä, siinä ei paneuduta pohtimaan perusteellisemmin, mistä tekstissä oikeastaan on kyse. Teksti ei ole mikään siitä vain selvä asia, päinvastoin. Tätä osoittaa vaikkapa vain se, että siitä on olemassa kolsiti erilaisia käsityksiä — etten sanoisi tulkintoja. Toki jokaisen artikkelin pohjalla figuroi jokin käsitys tekstis-

tä, mutta tämä olisi ollut tarpeen eksplikoida. Nimittäin yhdenlainen tekstikäsitely on omiaan johtamaan yhdenlaisiin erittely- tai tulkintamenetelmiin, toisenlainen toisenlaisiin. Siten tekstikäsitelyksen eksplikointi olisi ollut tarpeen mm. siksi, että näin kirjoittajat olisivat tehneet lukijalle lähtökohtansa selviksi ja antaneet hänelle mahdollisuudet seurata, miten he ovat päätyneet esittämään juuri esittämiään erittely- tai tulkintamenetelmiä eivätkä muita. Tämä vaatimus voidaan esittää kirjoittajille aivan yhtä perustellusti kuin he esittävät vastaavansisältöisen vaatimuksen laadullisille erittelijöille.

Veikko Pietilä

Viestintätutkimuksen karsinoita ja raja-aitoja

PANULA, Juha. Vaikutus, käyttötarkoitus ja merkitys joukkoviestintätutkimuksessa. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, Sarja A – 3:1988. 147 s.

Suomen tiedotusopillinen yhteisö ei ole kovin suuri, mutta silti sen sisäinen kommunikaatio on välillä katkonaista. Itse kuulin Juha Panulan tutkimuksesta vasta pari vuotta sen julkaisemisen jälkeen. Luulen, että monet kollegat tutustuvat siihen vasta nyt.

Vieläkin Panulan teksti on huomion ja lukemisen arvoisen. Hänen lähtökohtanaan ollut joukkoviestintätutkimuksen käymistila ei ole rauhoittunut. Jos on oppimisen tai opettamisen mielessä kiinnostunut niistä tiedotustutkimuksen suuntauksista ja peruslähtökohdista, jotka suomalaistakin tiedotusoppia pitkälle dominoivat, on Panulan kirja käypää materiaalia. Yli kolmensadan nimikkeen yltävä lähdeluettelo on jo sellaisenaan huomattava tietolähde.

Tutkimustehtäväkseen Panula asettaa "kuvata ja arvioida joukkoviestintätutkimuksen käymistilan aineksia, tarkastella yleisön asemaa tutkimuksessa ja arvioida eri lähestymistapojen mahdollisuuksia toistensa hyödyttämisen kannalta". Tiedotustutkimuksen "käymistilan ainekset" hän pelkistää kolmeen käsitteeseen: "vaikutukset, käyttötarkoitukset ja merkitykset". Itse käymistilaa

ei kirjassa paljon analysoida. Käymistila näyttää olevan sitä, että mainittujen käsitteiden leimaamat koulukunnat tai tutkimussuuntauksukset ovat rikkomassa omaa sulkeutuneisuuttaan ja niiden vuorovaikutus lupaa uusia synteesejä ja symbiooseja.

Kirjan sisällöstä valtaosa on viestintätutkimuksen karsinointia kolmeen tutkimussuuntaukseen. Vaikutustutkimuksen, käyttötarkoitustutkimuksen ja merkityksen käsitteen varaan rakentuvan koulukunnan peruskäsitteitä, historiaa ja sisäistä eriytymistä esitellään huolellisesti dokumentoiden. Syntyvä kuva on liiankin selkeä ja ideaalityyppinen. Kolmen koulukunnan konstruktio on ehkä enemmän joukkoviestintätutkimuksen tutkijoiden kuin viestinnän tutkijoiden tuottama. Esimerkiksi merkityskoulukuntaan on koottu melko kirjava joukko lähestymistapoja, joiden suhde huolellisesti hahmotettuun semioottiseen käsitteistöön jää osin melko etäiseksi.

Aidattuaan joukkoviestintätutkimuksen kolme suuntausta omiin karsinointihinsa Panula lopuksi pohtii lyhyesti miten tällaiseen eriytymiseen ja osin eristäytymiseenkin tulisi suhtautua. Pitäisikö tilanteeseen olla pettyntynyt ja epätoivoinen? Vai pitäisikö eri suuntauksia edustavien joukkoviestintäteoreetikkojen nahistelut jättää huomiotta ja keskittyä varsinaiseen viestintätutkimuksen tekemiseen? Yksi ratkaisu olisi paluu dogmatismiin. Se tarkoittaisi jonkin koulukunnan lähtökohtien, tutkimusongelmien ja tutkimusotteen julistamista oikeaksi ja muiden kritisoimista näistä oikeista lähtökohdista käsin.

Panulan oma suhtautumistapa on lähinnä tyytyväisyys joukkoviestintätutkimuksen moninaisuuteen. Useassa yhteydessä hän korostaa eriytymisessä olevan kyse pikemminkin moniteoriaisuudesta kuin teoriattomuudesta. Hän kuitenkin kaipaa dialogia koulukuntien kesken ja pitää sitä myös mahdollisena eikä usko koulukuntien välillä olevan ylittämättömiä kielimuureja.

Tutkimus jää kuitenkin sinä mielessä kesken, että kolmen koulukunnan lähestymistapojen mahdollisuutta tukea toinen toistaan ei juuri sisällöllisesti valoteta. Viimeisellä sivulla Panula tosin tarjoaa yhdeksi symbioosin mahdollisuudeksi Jensenin esitystä "vastaanoton kokonaiskehikoksi", jota hän tarkastelee lähemmin merkityskoulukuntaan sijoittamansa vastaanottotutkimuksen yhteydessä.

Tällainen kokonaiskehikko, jossa joukkoviestinnän vastaanottamista selitetään sekä yleisöä, medioita että tilannetekijöitä koskevien muuttujien avulla, ei toki liitykään erityisesti merkityskoulukunnan tutkimuksiin. Ehkä enemmänkin sitä on käytetty vaikutustutkimusten ja käyttötarkoitustutkimusten alueilla, missä selittävät tutkimusasetelmat ovat muutenkin olleet yleisiä. Tämän